

Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Tokay GEDİKOĞLU*

Özet – Avrupa Birliği 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile kurulmuştur. Birliğin amacı ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamın her kesiminde üye ülkeler arasında ortaklıklar kurarak halklarının yaşam standartlarını yükseltmektir. Eğitim alanında işbirliği sağlamak için 1995 yılında Socrates Programı başlatılmıştır. Socrates programı sekiz eylem alanından oluşmaktadır ve üye ülkelerde işbirliği içerisinde yürütülecek bir dizi etkinlik yoluyla eğitimde kalitenin geliştirilmesine katkıda bulunmayı öngörmektedir. Türkiye 1993 Kopenhag Zirvesinden sonra Avrupa Birliğine uyum amacı ile eğitim alanında çeşitli iyileştirmeler yapmıştır. Türk eğitim sistemi yıllar içerisinde ağır sorunlarla karşılaştığı için eğitimde kaliteyi Avrupa standartlarına yükseltmek o kadar kolay olmamaktadır. Türk eğitim sisteminin belli başlı sorunları şunlardır: okul öncesi, orta ve yükseköğretim kademelerinde okullaşma oranları düşüktür. Ülkedeki genel nüfus artış hızı Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça yüksektir. Eğitime devlet bütçesinden yeteri kadar ödenek ayrılmamaktadır. Bu yüzden de, eğitimin her kademesinde çeşitli eksiklikler vardır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye ülkelerin eğitim sistemlerine entegrasyon sağlayabilmesi için bu sorunları ivedilikle çözüme kavuşturulması gerekir.

Anahtar kelimeler – Eğitim, Avrupa Birliği, Türk eğitim sistemi

Abstract – *Turkish Education System in the Process of European Community: Problems and Solutions* – European Union has been established in 1992 with the Treaty of Maastricht. The aim of the Union is to raise the standards of the peoples of Member States in various dimensions of economic, social, and cultural affairs through partnership. Socrates, the action program for cooperation in the field of education has been started in 1995. Socrates supports activities in eight sectors and it aims to contribute to the development of quality education by means of a range of actions to be carried out in close cooperation with the Member States. Several reform acts have been put into practice in the field of education in Turkey with the purpose of integration into European Union since the Copenhagen Summit held in 1993. But it is not so easy to raise the standards in education in Turkey to the level of those existing in the Member States of the European Union because of the severe problems faced through decades. These are the main problems of the Turkish education system: the rate of schooling is low at pre-school, secondary, and higher education levels. The rate of population increase is rather high compared to population increase rates in the Member States of the European Union. Budget allocations to education are far from being satisfactory. As a result, there are some insufficiencies at all levels of Turkish education system. Nevertheless, Turkey has to overcome all these problems as soon as possible in order to integrate into the educational systems of the Member States of the European Union.

Key words – Education, European Union, Turkish educational system

* Tokay Gedikoğlu, Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, e-posta: <gedikoglu@gantep.edu.tr>.

Giriş

Yirminci yüz yılda, özellikle yüz yılın son çeyreğinde, dünya çok önemli değişim ve dönüşümler yaşadı. Bu değişim ve dönüşümlerin temelinde, evrensel olarak, çeşitli sosyo-ekonomik gelişmeler ile bilim ve teknoloji alanında o zamana kadar görülmemiş hızlı ve kapsamlı değişimler yatmaktadır. Sözü edilen bu gelişmeler sonucunda tüm dünyada büyük bir bilgi patlaması olmuş, son otuz kırk yıl içerisinde üretilen bilgi, insanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde üretilen toplam bilgi kadar olmuştur. Bilgi artış hızı son yıllarda daha da artmış, adeta baş döndürücü bir duruma gelmiştir.

Bu değişim ve gelişmeler sonucunda günümüz toplumu bilgi ve teknolojinin yoğun olarak üretildiği ve tüketildiği bir toplum haline gelmiştir. Hatta, ülkelerin ne kadar bilgi ürettikleri veya tükettikleri gelişmişliğin bir göstergesi sayılmaktadır ve ekonomik büyümenin en güvenilir tahmin parametresi olarak kabul edilmektedir (Ayhan, 2002). Diğer taraftan, temel ve uygulamalı bilim dallarında yeni araştırmalar yapıldıkça, bu araştırmaların bulguları o anda geçerli olan ve doğru kabul edilen bilgiyi değiştirmekte ve bazen de tamamen geçersiz kılmaktadır. Bilgi ve teknolojideki sözü edilen bu gelişmeler ve değişimler çağımızı bir bilgi ve iletişim çağı haline getirmiştir. Sonuç olarak, bir çok ülke ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik alanlarda işbirliği ve dayanışmaya yönelmiş ve bu sürecin sonunda küreselleşme denilen olgu yaşanmıştır.

Küreselleşme ülkelerin birçok alanda ortak hareket etme zorunluğunu ortaya koymuştur. Avrupa Birliğinin genişlemesi ve üye ülkeler arasındaki işbirliğinin daha da artması bu gereksinmeden kaynaklanmıştır. Birliğin amacı, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamın her kesiminde ülkeler arasında ortaklıklar kurarak sinerji yaratmak ve bu sinerjiyi ülke halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesine yansıtmaktır.

Avrupa Birliği Gelişim Süreci

İki büyük savaş yaşayan Avrupa'da 1945 sonrası barış ve istikrar ortamını sağlamak için ortaya atılan fikirlerden biri Avrupa'nın bütünleşmesiydi (Müftüler- Baş, 2003). Bu amaca yönelik olarak daha önce bazı ortaklıklara imza atmış olan Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda 1965 yılında Avrupa Topluluğunu (AT) kurmuşlardır. Bir süre nispeten sorunsuz gelişen Avrupa bütünleşme sürecinde 1965'ten sonra Fransa gibi bazı ülkelerin güç ve çıkarları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden de, 1965-1985 yılları arasında Avrupa bütünleşme süreci durağan bir dönem yaşamıştır. Bu dönemdeki en önemli gelişme İngiltere, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in de Avrupa Topluluğu'na üye olmalarıdır.

1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile Avrupa Topluluğuna üye ülkeler Avrupa Birliği'ni (AB) resmen kurmuşlar ve bu anlaşma Avrupa bütünleşme sürecinde çok önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Bütünleşme süreci, Avrupa Birliği kuruluncaya kadar bazı siyasi seçkinlerin güdümündeyken, 1992'den sonra

Maastricht anlaşmasının getirdiği değişiklikler sonucunda, üye ülkelerin halkları arasında bir tartışma ortamı yaratılmak suretiyle daha demokratik bir yapı oluşturulmuştur.

1995 yılında Finlandiya, Avusturya ve İsveç'in üyelikleri ile Avrupa Birliğine üye ülkelerin sayısı 15'e çıkmıştır. 2002 Kopenhag AB Konseyi Zirve Toplantısında Kıbrıs ve Malta dahil 10 aday ülkenin Avrupa Birliğine katılma tarihleri 1 Mayıs 2004 olarak belirlenmiştir. Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri için ise 2007 tarihi saptanmıştır. 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan Avrupa Konseyi toplantısında aday ülkelerden Türkiye ile müzakerelere ise 3 Ekim 2005'te başlanmasına karar verilmiştir.

Avrupa Birliği 1993 Kopenhag Zirvesi'nden sonra genişleme çalışmalarına yönelmiştir. Fakat, genişleme ile ilgili önemli, ancak sınırlı ve sorunlu bir yaklaşım 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımla, AB'ye hakim olan muhafazakar görüşlerin de etkisiyle Birlik, genişlemenin coğrafi ve kültürel-dinsel sınırlarına ağırlık veren dar ve dışlayıcı bir tutum içine girmiştir (Eralp, 2003). Ancak, 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi AB'nin sınırlarının coğrafi ve dinsel-kültürel unsurlara dayandırılmasına karşı çıkmış, daha kapsayıcı, işbirliğine dayanan ve ekonomik-siyasi değerleri esas alan bir bakış açısını benimsemiş ve Türkiye'nin konumuna ilişkin yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşım içerisinde Türkiye genişleme sürecine aday ülke olarak kabul edilmiştir.

Avrupa Birliği Eğitim Boyutu ve Türkiye

Avrupa Birliğine üye ülkeler arasında eğitim alanında işbirliği sağlamak için Avrupa Birliği Antlaşmasınının 149. ve 150. maddeleri temel alınarak 1995 yılında Socrates Programı başlatılmıştır. Socrates Programı sekiz eylem alanından oluşmaktadır: (1) *Erasmus* (yükseköğretim), (2) *Comenius* (örgün eğitim), (3) *Grundtvig* (yaygın eğitim), (4) *Minerva* (açık-uzaktan eğitim), (5) *Lingua* (Avrupa dilleri eğitimi), (6) *Observation and Innovation* (eğitim sistemlerinin/politikalarının izlenmesi ve bu alanlarda yenilik), (7) *Joint Actions* (diğer Avrupa programları ile ortak eylemler), (8) *Accompanying Measures* (diğer eylem alanlarında yer almayan destek önlemleri). Socrates Programı tüm düzeylerde eğitimde Avrupa boyutunun güçlenmesini, eğitimin tüm alanlarında fırsat eşitliği oluşmasını ve üye ülkelerde işbirliği içerisinde yürütülecek bir dizi etkinlik yoluyla eğitimde kalitenin gelişmesine katkı yapmayı amaçlamaktadır. Türkiye de Socrates Programının bu eylem alanları içerisinde yer almaktadır ve olabildiğince işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Avrupa Birliği eğitim programları içerisinde, ayrıca, mesleki eğitim alanında işbirliğini sağlamak ve politikaları ve uygulamaları desteklemek için *Leonardo da Vinci* ve gençlerin bireysel çalışmalarını desteklemek ve iletişimlerini sağlamak amacı ile kurulmuş *Youth* Gençlik Programı da yer almaktadır.

17-18 Mart 2000 tarihlerinde Lizbon'da toplanan Avrupa Birliği Konseyi toplantısında “dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi temelli ekonomisine ve daha iyi iş olanakları ve sosyal uyumun sağlandığı, sürdürülebilir ekonomik büyümeye sahip bir Avrupa yaratmak” biçiminde bir hedef belirlenmiştir (Lizbon Deklerasyonu, 2000). Daha sonra, 2002 yılında Barselona'da toplanan Avrupa Konseyi, Lizbon Sürecinin önemini yeniden vurguladıktan sonra “2010 yılına kadar Avrupa'ya eğitim ve öğretim sistemleri bakımından dünyanın lideri haline getirmek” biçiminde bir hedef ortaya koymuş ve sistemleri uyumlaştırmak, işbirliğini ve kaliteyi yükseltmek, Birliğe üye ülkelerin vatandaşlarının eğitim amacı ile dolaşımına olanak sağlamak ve yaşam boyu öğrenme fırsatına ulaştırmak gibi hedefler saptamıştır (T.C.Milli Eğitim Bakanlığı-Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Eğitim-Öğretimde Lizbon 2010). Ayrıca, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için gereksinme duyulan alanlarda yenilik ve reformların yapılması, hayat boyu öğrenmenin gerçekleştirilmesi ve Avrupa'nın bir eğitim ve öğretim alanı haline getirilmesinin gerektiği üzerinde durulmuştur.

Türkiye Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde bir çok alanda olduğu gibi eğitimde de gerekli yasal düzenlemeleri yapmaktadır. Ancak, bu süreç içerisinde yasal düzenlemelerin yapılmış olması yeterli değildir. Ayrıca, AB müktesebatı içerisindeki mevzuat uyumunun da ilgili kurumlarca sağlanması gerekmektedir. Bu ise uzun ve yorucu uğraşlar gerektirmektedir. Örneğin, ERASMUS programı çerçevesinde Türk üniversiteleri Türkiye ve Avrupa'daki üniversiteler arasında öğrenci geçişlerini kolaylaştırmak, karşılıklı olarak diplomaları tanımak ve eğitimin içeriğinde birliktelik oluşturmak için uzun süreden beri Avrupa Kredi Transfer Sistemine (AKTS) uyum çalışmaları yapmaktadırlar ve çalışmalar henüz tamamlanmış değildir.

Avrupa'da geçerli normlara ve standartlara uyumda çeşitli kültür ve anlayış farklılıkları ile karşılaşacağımız bir gerçektir. Örneğin, Türk eğitim sisteminde geçerli olan güvensizlik, yoğun kontrol ve sistem yerine bireyi suçlama üzerine kurulu denetim anlayışının Avrupa'da geçerli olan güvene, beyana ve sorumluluğun eğitim hizmetini üretende olduğu bir sistemle değiştirilmesi çok uzunca bir zaman ve mantalite değişikliği gerektirmektedir. Bu yüzden de, uyum sürecinde sabırlı olmak ve yılmamak her şeyden önemlidir.

Eğitimin Önemi ve İşlevi

Eğitim, yirmi birinci yüzyılda kalkınma çabalarında veya daha zengin ve müreffeh ülke olma hedefine varmak için sürdürülen uğraşlarda, çok önemli ve işlevsel bir araç haline gelmiştir. Eğitim, belki uzun vadede ürün vermektedir ama bir ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlayan insan gücünü hazırlayan araç olarak, gün geçtikçe ekonominin temel yatırımı haline gelmektedir. Öyleyse, ülkemizde eğitime, bilime ve teknoloji üretimine her zaman olduğundan daha çok önem vermek zorundayız. Kısaca, eğitim bireyi geliştirdiği, diğer taraftan ülkenin bilimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını sağladığı için önemlidir ve değeri çok iyi algılanmalıdır (Bowen, 1980).

Eğitimin ekonomik ve toplumsal kalkınma konusundaki önemine rağmen Türk eğitim sistemi bugün gerek yapılanmasından, gerekse yönetim ve işleyişinden kaynaklanan birtakım sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar aşılmadıkça da Türk eğitim sisteminin gelişmesi ve Avrupa Birliği ülkeleri eğitim sistemlerine uyum sağlaması söz konusu olamaz.

Türk Eğitim Sisteminin Sorunları

Eğitim sistemimizin zaten öteden beri süregelen ve bir türlü çözümlenemeyen çeşitli sorunları vardı. Bunlara bir de yirminci yüzyılda bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan yeni gereksinimler ve küreselleşme olgusu eklenince, sistem daha da etkisiz ve verimsiz bir hale gelmiş oldu.

Bu çalışmada, eğitim sistemimizin çeşitli kademelerinde gözlemlediğimiz veya bizzat yaşadığımız, eğitimin niteliğini düşüren, kaliteyi olumsuz yönde etkileyen ve Avrupa Birliği ülkelerindeki eğitim standartları ile kıyaslandığında belirgin ölçüde farklılıkların ve yetersizliklerin oluşmasına sebep olan etmenler üzerinde durulacaktır. Ayrıca, sistemin tamamına ilişkin genel sorunlar tartışılacak ve daha sonra da bu sorunlara çözüm olabilecek bazı öneriler sunulacaktır.

Biraz önce de belirtildiği gibi, Türkiye 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinden bu yana, Avrupa Birliğinin resmi bir adaydır ve tam üyelik statüsü kazanmak için bu güne kadar ülkemizde yoğun çalışmalar yapılmış, çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Eğitim alanında da çok önemli gelişmeler olmuştur, ancak, bu çabalar sistemi arzu edilen düzeye getirmenin çok gerisinde kalmıştır. Avrupa ile bütünleşme ortak değerleri benimseme, ortak kurallara ve standartlara uyma anlamına gelmektedir. Türkiye için Avrupa Birliğine tam üyelik, öz değerlerimizi yitirmeden ve ulusal egemenliğimizden ödün vermeden, bir hedef olarak düşünülmelidir. Ancak, bu hedefe kesinlikle varılacak diye bir zorunluluk ta olmamalıdır, bu hedef Türkiye için 'olmazsa-olmaz' olarak algılanmamalıdır. Tam üye olalım veya olmayalım, bizim için önemli olan Avrupa Birliği standartlarını yakalamak adına yapacağımız çalışmalarla kaydedeceğimiz gelişmelerdir, ekonomik ve toplumsal yaşamda insanlarımızın hissedeceği iyileştirmelerdir.

Bu uğraşta önemli olan sonuç değildir, iyileştirme için işe koşacağımız süreçlerdir. Avrupa Birliğine tam üyelik Türkiye için bir itici güç olmalıdır, bizi güdüleyen ve yönlendiren bir ideal olmalıdır. Bu uğurda yapacağımız her çalışma Türkiye'nin kalkınmasına ve gelecek kuşakların yaşam standartlarının yükseltilmesine yapılmış çok önemli bir yatırımdır.

Türkiye, Avrupa Birliğine girme süreci içerisinde eğitim sistemine ilişkin sorunlarını çözebilirse, Avrupa ülkeleri ile eğitim alanında uyum sağlanmış ve sistemler arası iletişim ve işbirliğine uygun bir zemin hazırlanmış olacaktır. Ancak, öncelikle şunu belirtmemiz gerekir: Türk Eğitim Sistemi yaklaşık 17,5 milyon

öğrencisi ve 635 bin öğretmen ve öğretim elamanı ile büyük bir sistemdir (Milli Eğitim İstatistikleri, 2004-2005). Büyük sistemlerde sorunlarla karşılaşmak ta doğaldır. Önemli olan bu sorunların üstesinden gelebilmek için uygun yöntemleri kullanabilmek, etkin önlemleri alabilmek, gerekli düzenlemeleri yapabilmek ve yeni yapılanmaları gerçekleştirebilmektir. Eğitim sistemimizin çeşitli kademeleri incelendiğinde aşağıdaki sorunlar görülmektedir:

Okulöncesi Eğitim

Okulöncesi eğitim ülkemizde uzun yıllar ‘çocuk bakıcılığı’ ve çalışan annelerin çocuklarını verdikleri ‘yuva’lar olarak algılanmıştır (Çağlar, 1999). Oysa, bilimsel bulgular çocuğun kişilik özelliklerinin büyük bir bölümünün ilköğretim çağından önce geliştiğini göstermektedir. Türkiye’de okul öncesi eğitim isteğe bağlı olarak zorunlu ilköğretim çağına gelmemiş 3-5 yaş grubundaki çocukların eğitimini kapsamaktadır. Çocukları ana-babaya bağımlı olmaktan kurtaran, yaratıcılıklarının ortaya çıkmasına olanak sağlayan okul öncesi dönemde çocukların bedensel, zihinsel ve toplumsal yönden gelişmeleri bir bütün olarak sağlanmaktadır. Ayrıca, bu dönem çocuğun anadilini geliştirdiği ve oyun yoluyla toplumsallaştığı dönemdir. Bu yüzden de okul öncesi eğitim büyük önem taşımaktadır. Ancak, ülkemizde okul öncesi dönemde okullaşma oranı Tablo 1’de görüldüğü gibi Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.

2005 yılında Türkiye’de okul öncesi eğitimde okullaşma oranının % 17 olduğu ifade edilmektedir. Ancak, bu değer 1998 yılı için Tablo 1’de verilen çoğu Avrupa Birliği ülkelerindeki oranların bile çok gerisinde kalmaktadır.

İlköğretim (Temel Eğitim)

Birçok Avrupa ülkesinde yıllar önce başlanan ilköğretim kademesinde zorunlu temel eğitim uygulaması aslında 1970’li yıllardan beri Türkiye’nin de gündemindeydi. Bu düşünce çok geç kalmış olarak ancak 1997 yılında ve toplam sekiz yıl olarak hayata geçirilmiştir. Aslında, temel eğitim için sekiz yıllık bir sürenin yetersiz olduğu aşıkardır. Tablo 1’de görüldüğü gibi Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerden Yunanistan, Fransa ve Danimarka’da zorunlu temel eğitim süresi dokuz yıl iken, diğer ülkelerde bu süre 12 yıla kadar çıkmaktadır.

Ülkemizde ilköğretimdeki okullaşma oranı ise Tablo 1’de görüldüğü gibi % 97’lik (brüt) bir oranla Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki oranların çok ta gerisinde değildir.

Türkiye’de ilköğretimde net okullaşma oranı 2003 yılı için % 91.95’tir (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002-2004, Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri). Ancak, eğitimin bu kademesinde başka önemli sorunlar vardır: Örneğin öğretmen sayısında ve niteliğinde yetersizlikler vardır, derslik ve okul sayıları gerçek ihtiyaca

Tablo 1: Türkiye ve AB Ülkelerinde Seçilmiş Eğitim Göstergeleri

Ülkeler	Okullaşma Oranları (Brüt - %)			Zorunlu Eğitim	Nüfus Artış Hızı	Eğitim Harcamaları /
	Okul Öncesi	İlköğretim	Ortaöğretim	Süresi (Yıl)	(%)	GSMH (%)
Belçika	100	99	88	12	-0,1	6,12
Danimarka	80	98	88	9	0,0	8,38
Almanya	81	99	88	12	-0,2	4,53
Yunanistan	56	97	87	9	-0,1	3,51
İspanya	99	105	—	10	-0,2	4,42
Fransa	100	99	95	10	0,2	5,77
İrlanda	54	99	86	9	0,6	4,36
İtalya	93	99	—	8	-0,3	4,98
Lüksemburg	—	98	—	9	—	3,84
Hollanda	99	105	91	12	0,2	4,99
Avusturya	72	99	—	9	-0,1	5,82
Portekiz	55	125	—	9	-0,1	5,89
Finlandiya	36	98	93	9	0,1	6,25
İsveç	63	105	—	9	-0,1	7,32
İngiltere	94 (2-4 yaş)	115	92	11	0,0	4,54
Türkiye	9,3 (0-6 yaş)	97	70	8	1,2	2,62

Kaynak: Eurostat, UOE and Population Statistics, 1998; World Education Report, 1998; Milli Eğitim İstatistikleri, 1998; Milli Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim, 2000-2001. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2004, s. xxi; The World Bank, World Development Indicators, 2000; Eurostat Yearbook 2004, p.80; Milli Eğitim İstatistikleri 2000-2001, s. xxx.

cevap vermenin çok ötesindedir. Sorunlar, kendilerini en çok toplam nüfusun % 35 kadarını oluşturan kırsal kesimlerde hissettirmektedir. Yeterli sayıda öğretmen ve derslik bulunmayışı ilköğretimde kentlerde “ikili öğretim”, kırsal kesimde ise hiç te verimli olmayan, eğitimde niteliği düşüren ve artık eğitimde çağ dışı diyebileceğimiz “birleştirmiş sınıflar” uygulamalarını getirmiştir.

Ülkemizdeki hızlı nüfus artışının yanı sıra, başta büyük kentler olmak üzere, çeşitli nedenler yüzünden, kırsal kesimden kentlere doğru göç sonucunda hem ikili öğretim uygulaması başlatılmıştır hem de 50-60 öğrencinin bir arada öğrenim gördüğü çok kalabalık sınıflar oluşmuştur.

2003 yılı için Türkiye’de nüfus artış hızı % 1.53 olarak belirlenmiştir (T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002-2004, Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri). Tablo 1’de görüldüğü gibi, nüfusları giderek azalan bazı Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında, Türkiye için bu nüfus artış hızı oldukça yüksektir ve eğitimin her kademesinde okullaşma oranlarının artmasına sebep olmaktadır.

İlköğretimde, eğitimin her kademesinde olduğu gibi, finansman yetersizliklerinin yanı sıra, bina ve tesis eksiklikleri ve çok ciddi araç-gereç, laboratuvar donanımı, bilgisayar ve kütüphane yetersizlikleri vardır.

Ortaöğretim

Genel amacı öğrencilerin ilgi alanları ve yetenekleri doğrultusunda mesleğe, iş hayatına ve yükseköğretime hazırlamak olan ortaöğretim kurumlar, ülkemizde ilköğretime dayalı üç yıllık öğrenim veren genel liseler ile meslek ve teknik liselerini kapsamaktadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi ülkemizde ortaöğretim kademesindeki okullaşma oranı ilköğretimle kıyaslandığında daha düşüktür.

Türkiye’de ortaöğretimde okullaşma oranı 2003 yılı için % 84.04’tür (T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002-2004, Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri). Ortaöğretimde, eğitim sistemimizin genel sorunlarının (öğretmen, finansman, programlar, ölçme değerlendirme vb.) hemen hepsini görmek olasıdır.

Avrupa ile bütünleşme sürecinde özellikle orta öğretim düzeyinde istihdama hazırlayıcı mesleki ve teknik eğitim programlarının uluslararası standartlara kavuşturulması gerekir. Ayrıca, öğretmen, atölye, laboratuvar, kütüphane ve benzeri altyapı eksiklikleri de giderilmelidir.

2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre okul öncesi, ilköğretim, lise ve dengi okullarda en çok sorun olarak görülen konu eğitim araçlarının niteliği ve yetersizliğidir (Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004, s. 44).

Yükseköğretim

Bilindiği gibi, yükseköğretim kurumları ülkelerin kalkınması ve gelişmesi için gerekli olan bilginin üretildiği ve insan kaynaklarının yetiştirildiği kurumlardır. Bu yüzden de üniversiteler artık ulusların geleceğini belirleyen belli başlı kurumlar arasında yerlerini almışlardır. Diğer taraftan, yükseköğretim kurumları çeşitli toplumsal ve ekonomik gelişmenin kritik edilmesinde, kültür değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, yeni bilgilerin insanlığa kazandırılmasında ve bunların korunmasında önemli işlev ve sorumluluklara sahiptirler (Blackburn ve Lawrence, 1995). Ayrıca, toplumsal refahın artması, yaşam standartlarının yükseltilmesi konusunda yükseköğretim kurumlarının katkıları yadsınamaz.

Diğer taraftan, yükseköğretim kurumları, eğitim-öğretim süreci içerisinde, bireyler olarak öğrenciler üzerinde etkiler oluşturdukça, toplumsal değişim yaşanmasını da sağlamaktadırlar (Bowen, 1980). Öyle ki, öğrencilerin davranışları, tutumları ve değer yargıları değiştikçe, aynı zaman da toplum da bir değişim süreci yaşamaktadır. Böylece, bir toplumda yükseköğretim görmüş insanların sayısı arttıkça, toplumsal değişim de o ölçüde hız kazanmış olmaktadır.

Avrupa’ya uyum sürecinde yüksek öğretim kurumlarına tüm diğer eğitim kurumlarından daha farklı görevler düşmektedir. Sistemler arasında en kolay uyumun üniversiteler arasında olması beklenir, zira üniversitelerimiz zaten çok uzun bir süreden beri Avrupa ülkelerindeki üniversitelerle iletişim halindedir. Ancak, yine de yükseköğretim kademesinde önemli sayılabilecek sorunlarımız vardır:

1. Gerekli sayıda ve nitelikte öğretim elemanı ve belli standartlarda altyapı sağlanmadan açılan ve sayıları vakıf üniversiteleri ve açılması planlananlarla birlikte yüze yaklaşan üniversitelerimizin bir çoğunda kitle halinde eğitim-öğretim yapılmakta, eğitimin kalitesine gereken önem verilmemektedir.
2. Bugün, Türk yükseköğretiminde birkaç üniversite dışında, örnek aldığımız Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki üniversiteler gibi, ileri düzeyde bilgi ve teknoloji üretecek alt yapının ve kadroların varlığından söz etmek güçtür.
3. Öğretim üyeliği mesleği şu andaki ekonomik ve sosyal dezavantajları yüzünden eski cazibesini yitirmiş bir meslek konumuna gelmiştir.
4. Bugüne kadar araştırmalar için ve üstün nitelikli insangücü yetiştirebilmek için gerekli olan kaynak üniversitelere sağlanamamış, kütüphane ve laboratuvar olanakları iyileştirilememiştir. Anacak, 2005 yılı bütçesinden TÜBİTAK'a araştırmalarda kullanılmak üzere önemli miktarda bir kaynağın ayrılmış olması çok sevindiricidir.
5. Her yıl üniversite kapılarına dayanan ve milyonlarla ifade ettiğimiz (2005-2006 öğretim yılı için bir milyon yedi yüz aday) orta öğretim kurumları mezunlarının üniversiteye sınavsız girişlerini sağlayacak düzenlemeler yapılamamıştır.
6. Başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere, bir çok gelişmiş ülkede üniversiteler için vazgeçilmez değerler olarak kabul edilen akademik özgürlük ve kurumsal özerklik konularında Türkiye'de önemli eksiklikler vardır.
7. Tablo 2'de görüldüğü gibi ülkemizde yükseköğretim okullaşma oranının düşük olduğu eğitim kademelerinden birisidir.

Türkiye 1998 istatistiklerine göre yükseköğretimde gerçekleştirmiş olduğu % 19'lük okullaşma oranı ile dünya ortalamasını geçmiş olmasına rağmen, halen gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. 2000-2001 yılında ise yükseköğretimdeki okullaşma oranı % 20.77'dir (Milli Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim 2000-2001: 3). Bu oran Avrupa ülkelerindeki okullaşma oranının yarısından daha azdır.

2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre yüksekokul/üniversite mezunu bireylerden aldıkları eğitim hizmetinden memnun olduklarını belirtenlerin oranı % 65.8'dir (Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004, s.44). Bu da Türkiye'de yükseköğretim kademesinde verilen hizmetlerde yetersizlikler olduğunu göstermektedir.

Genel Sorunlar

- 1- Ülkemizde hiçbir zaman partiler üstü bir eğitim politikası oluşturulamamıştır. Hükümetten hükümete değişen politikalar yüzünden sistem bir türlü

Tablo 2: Yükseköğretimde Okullaşma Oranları

<i>Bölge</i>	<i>%</i>
<i>Dünya</i>	16.2
<i>Avrupa</i>	47.8
<i>Kuzey Amerika</i>	84.0
<i>Türkiye</i>	19.0

Kaynak: Higher Education in The Twenty-First Century: Vision and Action, Unesco, 1996; Türkiye’de Yükseköğretim (1923-1998), s.122.

oturmamış, eğitim politikalarında süreklilik sağlanamamıştır. Bu uygulamalar, ayrıca, büyük kaynak israfına da sebep olmuştur. Değişen iktidarlar sistemi bir yaz-boz tahtası haline getirmişlerdir.

- 2- Stratejik bir öneme sahip olduğu halde eğitim hiçbir zaman devlet bütçesinden hak ettiği payı alamamış, çoğu zaman olanaksızlıklar içerisinde mücadelesini sürdürmüştür. Eğitim harcamalarının GSMH ve genel bütçe içerisindeki payı Tablo 1’de görüldüğü gibi Avrupa Birliği ülkelerinin çok gerisindedir. Ancak, 2005 yılı bütçesinden Milli Eğitim Bakanlığına en çok payın ayrılmış olması, ülkemizde eğitime gereken önemin verilmeye başlandığının bir göstergesidir. Türkiye’de 2005 yılında eğitim harcamalarının genel bütçe içerisindeki oranı % 3.09 olarak öngörülmüştür (Milli Eğitim İstatistikleri 2004-2005: 245).
- 3- Yüksek nüfus artış hızı ve kırsal kesimden kentlere doğru göç eğitim sistemimizi ciddi bir biçimde zorlamaktadır ve sistemin altyapısındaki bölgesel farklılıklar eğitimde fırsat ve olanak eşitliğini ortadan kaldırdığı gibi, doğu ve güneydoğu anadolu bölgelerimizdeki feodal yapı kız çocuklarının eğitimini geniş ölçüde engellemektedir. Türkiye’de okur-yazar oranı 2000 yılında erkeklerde % 93.9 iken, kadınlarda % 80.6’dır (Genel Nüfus Sayımı 2000: 33).
- 4- Genel olarak eğitim sistemimizde ezbercilik egemendir. Geçer not alma kaygısı ile ezberlenen bilgi kalıcı olmamakta, kısa bir süre sonra hafızadan silinmektedir. Sistem öğrencilere çok sayıda bilgiyi ezberletmek yerine az fakat işlevsel bilgiyi özümsetmelidir. Amaç bilgi yüklemek değil, bilgiye ulaşmanın yollarını ve kazanılan bilginin yaratıcı bir biçimde nasıl kullanılacağını öğretmek olmalıdır.
- 5- Ülkemizde öğretmen yetiştirmede çok ciddi sorunlar yaşanmış, öğretmenlerimize gerekli olan yaşam standardı ve mesleki gelişme olanakları hiçbir zaman sağlanamamıştır.
- 6- Yabancı dil öğretimi ve yabancı dilde öğretim konularında toplumun bazı kesimlerinde tereddütler oluşmuştur. Bu uygulamaların Türkçe’yi olumsuz yönde etkileyebileceği, Türkçe’yi bilim, kültür, sanat ve ticaret dili olmaktan alıkoyacağı endişeleri vardır.

Sonuç ve Öneriler

Şu ana kadar sözünü ettiğimiz eğitim sistemimizdeki eksiklikler ve yetersizlikler hepsi bir araya geldiği zaman Türk Eğitim Sistemi çok ciddi nitelik sorunları ile karşılaşmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi ve Avrupa Birliğine üye ülkelerin eğitim sistemlerine uyum için Türk eğitim sisteminin her kademesinde eğitimde kalite anlayışı içerisinde yeni birtakım düzenlemeler yapılması gerekmektedir:

1. Ulusal düzeyde eğitim politikaları ve politikalara kaynaklık eden eğitim felsefeleri yeniden ele alınıp gözden geçirilmeli ve çağa uygun, mevcut sorunlara çözüm üretecek nitelikte ve pratik değer içeren politikalar ve felsefeler benimsenmelidir.
2. Eğitimin politikanın dışında tutulması, partiler üstü bir anlayış içerisinde yürütülmesi ve belki de özerk bir yapıya kavuşturulması gerekir.
3. Geleceğe yönelik insan kaynağı planlaması yapılmalıdır.
 - Hangi alanlarda ve ne kadar yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulduğu belirlenmelidir.

Ülkenin gelecekte gereksinme duyacağı insan gücü planlamasının yapılabilmesi için, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Üniversiteler, Meslek Odaları Temsilcileri ve ilgili Sivil Toplum Örgütleri bir araya gelmeli ve hangi alanda ne kadar yetişmiş insana gereksinme duyulduğu belirlenmelidir. Orta ve yükseköğretim kurumları da bu plana göre programlar düzenleyip uygulamalıdır. İhtiyaç duyulmayan alanlarda yükseköğretim kurumlarına öğrenci alınmamalıdır.

4. Gelişme ve iyileşme sağlayabilmek için eğitim sisteminin çeşitli öğeleri çağdaş niteliklere kavuşturulmalıdır. Bu öğeler eğitimin kalitesine doğrudan etki eden öğelerdir ve bunları iyileştirmedikçe nitelikli bir eğitim sistemi oluşturmuş sayılmayız.

Burada sorulması gereken sorular şunlardır:

a. Eğitim programları;

- Dünya ve ülke gerçeklerine dayalı mıdır?
- Öğrencilere modern çağın bilgi ve becerilerini kazandırmakta mıdır?
- Bilimsel düşünce alışkanlığı kazandırmakta mıdır?
- Yaratıcılığı özendirip geliştirmekte midirler?
- Araştırma yapmayı ve ekip halinde çalışmayı öğrenmekte midirler?
- Konuşma ve tartışma becerilerini geliştirmekte midirler?

b. Öğrenme yöntem ve teknikleri;

- Çağdaş ve etkin midirler?
- Öğrenciyi merkez olmakta mıdır?
- Birden çok duyu organına hitap etmekte midirler?

- Öğrencilerin bireysel ayrılıklarını dikkate almakta mıdır?
 - Öğrencileri güdüleyip öğrenmeyi kolaylaştırmakta mıdır?
- c. Ölçme ve değerlendirme araçları - Uygulanan sınavlar ve testler;
- Bileni bilmeyenden veya öğreneni öğrenmeyenden ayırt etme özelliğine sahip midirler?
 - Öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini gösterebilmekte midirler?
 - Eğitimde verimliliği ve kaliteyi duyarlı bir biçimde ölçmekte midirler?
 - Ölçme sonuçları öğreticinin kullandığı öğretim materyallerinin, araç-gerecin, öğretim yöntem ve tekniklerinin ve sınavların etkililiğine ilişkin dönüt bilgiler vermekte midirler?

Eğitimin kalitesini belirleyen, eksiklikleri ortaya çıkarabilen bunlardan başka sorulacak sorular da vardır. Tüm bu sorulara alınacak yanıtlar incelendiğinde sistemin arızaları, iyileştirilmesi gereken yönleri ortaya çıkmış olacaktır.

5. Eğitim sistemimiz esnek ve hoşgörülü, insan haklarına saygılı, demokrasiye ve Cumhuriyete yürekten bağlı, ulusal ve evrensel sanat ve kültürü benimseyen; estetik değerlere önem veren insan tipini yetiştirmelidir.
6. Gelişme elde edebilmek için eğitimin her kademesinde kaliteyi sınıfa taşımak, etkili ve kalıcı öğrenmeyi sağlayabilmek için: “tam öğrenme, interaktif öğrenme ve probleme dayalı öğrenme” gibi öğrenmeyi kalıcı kılan, işlevsel bilgi kazandıran çağdaş öğrenme- öğretim uygulamalarına yer verilmelidir.
7. Okulöncesi eğitim 5-6 yaş grubundaki çocuklar için zorunlu hale getirilmelidir; zorunlu temel eğitim ise en az 11 yıl olmalıdır.
8. Ortaöğretim, öğrencilerin yükseköğretimde hangi programlara devam edebileceklerinin kesin olarak belirlendiği bir kademe durumuna getirilmeli, öğrencilerin bilgi ve becerilerinin ortaya konulabileceği programlar uygulanmalı ve okullar nesnel ve öğrencilerin yaratıcılıklarını ortaya koyabilecekleri ölçme ve değerlendirme sistemlerine kavuşturulmalıdır.
9. Mesleki ve teknik eğitimde iş başında eğitime önem verilirken, uzaktan eğitim olanakları da kullanılmalıdır. Bu arada öğrencilere sosyal bilimler alanında dersler de verilmeli, insanlar arası ilişkiler, toplumsal görgü, iletişim ve problem çözme konularında bilgi ve beceri kazanmaları sağlanmalıdır.
10. Başarılı öğrencilerin her alanda, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi üniversiteye sınavsız girmesi sağlanmalı, merkezi giriş sınav uygulaması aşamalı olarak kaldırılmalıdır. Bunun etkin bir biçimde yürütülmesi için her şeyden önce ortaöğretimde bu amaca yönelik düzenlemelerin yapılması gerekir.
11. Yükseköğretim kurumlarımız yaratıcı, eleştirel düşünebilen, öğrenmeyi öğrenmiş, yaşam boyu öğrenim alışkanlığı edinmiş, topluma karşı sorumluluk duygusu yüksek, etik değerlere karşı duyarlı insan tipini yetiştirebilmek için programlarını, öğretim etkinliklerini, uygulama ve sınav sistemlerini yeniden

gözden geçirmeli, Avrupa ülkelerine uyumlu bir hale getirmelidir. Programlar, kredi değerleri ve yıllık toplam ders saatleri üniversiteler arasında yatay geçişleri ve kredi transferlerini sağlayabilecek durumda olmalıdır. Bu konularda zaten Erasmus programı çerçevesinde başlatılmış olan çalışmalar vardır ve halen sürmektedir.

12. Yükseköğretim kurumlarının yukarıda değinilen beklentileri yerine getirebilmesi için öncelikle öğretim elemanlarının sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi gerekir. Öğretim üyesi mesleği artık cazibesini yitirmiştir. Eğer öğretim elemanlarına Avrupalı meslektaşlarının standartlarına yakın standartlar sağlanmazsa biraz önce sözünü ettiğimiz bilgi ve becerilerle donatılmış öğrencilerin arzu edilen niteliklerde yetişmesi zor gibi gözükmektedir. Kendi sorunlarını çözmekte güçlükleri olan insanların başkalarının sorunlarını çözmesine yardımcı olması pek olası değildir. Yaşamlarının büyük bir bölümünü eğitim-öğretim, bilime ve araştırmaya hasretmiş olan eğitimin her kademesindeki öğretmen ve öğretim elamanına layık oldukları sosyal ve ekonomik olanaklar sağlanmalıdır.
13. Ülkemizde endüstri ve teknoloji alanlarına yapılan büyük yatırımların yanı sıra, her etkinlikte temel unsur olan insana ve insanın eğitimine de gerekli yatırımlar yapılmalıdır. Özellikle Avrupa Birliğine girme arzusu içerisinde olan ülkemizde gençlerimize Avrupa'da geçerli olan demokrasi, hoşgörü, insan hakları, etik, adalet ve kültür konularını çok iyi öğretmemiz gerekmektedir. Bunu sağlayabilmemiz için de uzun zamandan beri ihmal ettiğimiz sosyal bilimler alanına daha çok önem vermeliyiz ve bu alanlarda yetişen gençlerimize de fen ve sağlık birimlerinde yetişenler kadar sosyal ve ekonomik olanaklar sağlamalıyız.
14. Ülkemizde eğitim kurumlarının performansını ve kaliteye yönelik çabalarını ölçecek iç ve dış değerlendirme sitemlerinin ve akreditasyon kuruluşlarının ivedilikle oluşturulması gerekir. Böylesi bir düzenleme okullardaki kalite çalışmalarına ivme kazandıracak, sistemde dinamizmi artıracak ve Avrupa ülkeleri ile uyumu kolaylaştıracaktır.
15. Üniversitelerimizin, fikirlerin demokratik ortamlarda, karşılıklı hoşgörü ve anlayış içerisinde tartışıldığı, entegre olmaya çalıştığımız Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğün ön plana çıktığı kurumlar olma yolunda biraz daha mesafe kat etmeleri gerekmektedir.
16. Eğitim sistemimizin bunca sorununa rağmen bir de özellikle yükseköğretimde ilgililerin iradesi dışında çıkartılan af yasaları ve ortaöğretimdeki kurul kararları ile sınıf geçirme uygulamaları eğitimde niteliğin düşmesine sebep olmaktadır. Başarısızlığa prim verme, eğitimde kalite anlayışı ve mükemmelliği arama hedefleri ile kesinlikle bağdaşmamaktadır.

17. Eğitim sistemimizi ezberci bir sistem olmaktan çıkarmanın birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi eğitimin her kademesinde sınavları ezberlenmiş bilgiyi ölçen sınavlar olmaktan çıkarıp, özümsemiş ve kalıcı bilginin kullanımı ile cevaplandırılabilen, eğitim taksonomisinin üst kademelerindeki analiz, sentez ve değerlendirme davranışlarını sergilemeye yarayan bilgi ve becerilerin kullanımını gerektiren sorulardan oluşturmaktır. Diğer bir etkili yol, öğrencilere kalıcı bilgileri ile daha etkin bir biçimde sorun çözebildiklerini ve gereksinmelerini karşılayabildiklerini görmelerini sağlayacak ortamları yaratmaktadır. Bir üçüncü yol ise, eğitim programlarının gereksiz, geçersiz, işlevsiz ve yararı olmayan bilgilerle dolu konu ve derslerden arındırılmasıdır.
18. Bugün teknolojik gelişmelere ve bilimsel ilerlemelere kaynaklık edebilecek nitelikteki araştırmalar çoğunlukla yurt dışında, Avrupa, Amerika veya Uzakdoğu ülkelerinde yapılmaktadır. Bilim ve teknolojideki ilerlemeleri izlemek ve iletişim sağlayabilmek ve bilgi teknolojilerinden yararlanabilmek için geçerli olan yabancı dilleri öğrenmek zorundayız. Bugün, bilgi toplumunun iletişim dili İngilizce'dir. Bilgi dünyaya çok geniş ölçüde İngilizce dilinde yayılmaktadır. Bu yüzden de bilim çevrelerinde yurt dışında yapılan yayınlar, daha geniş kitlelere hitap ettiklerinden, diğerlerine kıyasla daha değerli sayılmaktadırlar. Keşke, yabancı dil öğrenmek gibi bir zorunluluğumuz olmasaydı. Veya dünya ulusları Türkçe öğrenmek zorunda kalsalardı. Akademik anlamda yabancı dil bir araç olarak görülmelidir. Ancak yabancı dil bilmek yalnız bilim ve teknoloji alanları ile sınırlı değildir. Küreselleşen dünyada yabancı dil çağdaş insanın kaçınılmaz olarak sahip olması gereken bir beceridir. Dilimizi, tarihimizi, kültürümüzü ve sanatımızı daha iyi anlatmak, doğru algılanmasını sağlamak için de yabancı dil bilmek zorundayız. Ancak, yabancı dili sözlü ve yazılı formlarda etkili bir biçimde kullanacak düzeyde ve mümkün olduğunca erken yaşlarda öğretmeliyiz. Ülkemizde yabancı dil öğretiminde en büyük sorun iyi yetişmiş öğretmenlerin az, teknolojik olanakların da sınırlı olmasıdır.

Türkiye'de Avrupa birliğine uyum sürecinde eğitim alanında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların şu aşamada arzu edilen düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Ancak, uyum sürecinde bazı önemli gelişmeler olduğu da bir gerçektir. Örneğin, ilk ve orta öğretim müfredatlarında öğrencileri araştırma ve inceleme yapmaya yönlendiren, öğrenmeyi öğreten bazı yenilikler ve değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca, lise öğreniminin dört yıla çıkarılmış olması, genel liselerle mesleki ve teknik liseler arasında dokuzuncu sınıftan sonra yatay geçiş olanağı sağlanmış olması olumlu gelişmelerdir. Ancak, bu gelişmelerin ve değişikliklerin eğitimle ilgili tüm diğer konuları ve alanları da kapsamaları gerekir.

Türk ulusu, önümüzdeki on-on beş yıl içerisinde hedeflediği gibi Avrupa Birliğine tam üye olsun veya olmasın, gelecek nesillere daha iyi bir Türkiye bırakmak için bu

süreyi eğitim sistemindeki mevcut sorunlardan kurtulmak için en etkili ve yararlı biçimde kullanmak ve çeşitli alanlarda gelişme kaydetmek zorundadır.

Kaynaklar

- AB. (20.06.2005'te girilmiştir). <http://www.eu.int/comm/education/policies/2010/et_2010_en.pdf>.
- AB. (08.07.2005'te girilmiştir). <<http://europa.eu.int/comm/education/socrates.html>>.
- Ayhan, A. (2002). *Dünden bugüne Türkiye'de bilim-teknoloji ve geleceğin teknolojileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Blackburn, R. T. ve Lawrence J. H. (1995). *Faculty at work*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Bowen, H. R. (1980). *Investment in learning*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Çağlar, A. (1999). 75. yılında Cumhuriyet'in ilköğretim birikimi, *75 yılda eğitim*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- DİE. (2004). *Milli eğitim istatistikleri-örgün eğitim 2000-2001*. Ankara: D.İ.E. Matbaası.
- DİE. (2004). *Yaşam memnuniyeti araştırması 2004*. D.İ.E. Matbaası. Ankara, Şubat 2005.
- DİE. (2005). *Milli eğitim istatistikleri, 2004-2005*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Eralp, A. (2003). Soğuk savaştan günümüze Türkiye-AB ilişkileri, *Günce*, TÜBA Yayını, 25, 5. Euroeducation. (07.07.2005'te girilmiştir). <<http://www.euroeducation.net/>>.
- MEB. (26.01.2005'te girilmiştir). <<http://www.disis.meb.gov.tr/belgeler/ab/dwt>>.
- Müftüler-Baç, M. (2003). Avrupa Birliğinin tarihsel gelişim süreci, *Günce*, TÜBA Yayını, 25, 4.
- UNESCO. (17.05.2005'te girilmiştir). <<http://www.unesco.org/education/index.shtml>>.
- YÖK. (06.07.2005'te girilmiştir). <<http://www.yok.gov.tr/egitim/ab/ab.htm>>.